

Výpověď

Lucie Medová

Týden 2, 5. března 2009

Tento materiál je zpracován podle Karlík *et al.* (1995), str. 369–372 a 568–632.

1 Věta a výpověď

1.1 Charakteristika věty

Věta je abstraktně míněná (nezakotvená v komunikaci) jazyková jednotka, jíž dominuje *přísudek* (*predikát*),

1. predikát je *formálně* vyjádřen verbem finitem (VF, určité sloveso): VF má schopnost zařadit děj (který sloveso vyjadřuje) v čase (minulý, přítomný, budoucí), a to reálně (indikativ), anebo nereálně (kondicionál, imperativ)
2. verbum vyjadřuje děj; ten děj musí někdo/něco dělat na někom/něčem: *funkcí* verba je přisoudit děj jejich participantům (účastníkům) na jedné straně a zasadit děj do času na straně druhé

Predikát je typicky verbum finitum, protože je k tomu nejlépe uzpůsobeno (formálně dokáže vyjádřit *čas*, funkčně dokáže vyjádřit vztah mezi participanty děje: kdo je podmět, kdo je předmět, etc.). Aby se predikátem mohly stát i ostatní slovní druhy, musejí nejprve být verbalizovány (poslovesněny): přidáním *spony* / *verbalizátoru*

1. přidáním slovesa *být*
 - ADJ *být modrý, žárlivý...*
 - S *být učitel/em, být chytrák...*
 - ADV *být smutno, hezky...*
 - PP (předložková fráze) *být při penězích, být o hladu...*
2. přidáním jiného významově oslabeného slovesa: *mít, vzít / brát, dostat, dát*
mít na paměti, vzít/brát v úvahu, dostat na pamětnou, dát na vědomí, etc.

predikát = VF ALE: ?co je víceslovný predikát? termín → predikátor

1.2 Charakteristika výpovědi

Výpověď je věta zakotvená v komunikační situaci; výpovědi jsou realizací věty v komunikační situaci. Výpověď je

1. kontextově podmíněná, tedy *jedinečná*
2. kontextově podmíněná, tedy nemusí 'obsahovat' všechno, co by jako věta měla: **výpovědní modifikace** → sekce 2
3. komunikačně zakotvená, tedy má **komunikační záměr** → sekce 3
4. kontextově zapojená, tedy má jednoznačný vztah ke skutečnosti (jednoznačně identifikované participanty, kupříkladu: Matylda₃₂, etc.)

Komunikační normy a zásady přiměřené komunikace (Pragmatika).

2 Výpovědní modifikace

2.1 Elipsa

Vynechání vydedukovatelných (dovoditelných) částí výpovědi. Různé typy, podle toho, co bylo ‘vynecháno’.

- (1) elipsa části predikátoru
 - a. (i) – Kdo přišel?
 - (ii) – Přišla Matylda.
 - b. ~~Tahle ulice se jmenuje~~ ‘Branišovská.’
 - c. (i) Budeš ještě číst?
 - (ii) Budu ještě číst
 - d. (i) Chceš nasekat?
 - (ii) Nechci nasekat / abys mi nasekal(a).
 - e. Celestýn je zaměřený na počítače.
- (2) elipsa NP (nominální fráze)
 - a. podmětu (v češtině standardní! (default))
 - (i) Matylda₁ ještě spí. ~~Ona~~/Matylda Přišla₁ v noci pozdě.
 - b. předmětu
 - (i) Co děláš? Překládám (nabídku).
- (3) ! elipsa = vynechání struktury
 - a. Matylda₁ nesnáší svoji₁ tetičku a Apolena₂ taky ~~nesnáší svoji₂/*1~~ tetičku.
 - b. (i) Matyldě₁ se líbí její₁ tetička a Apoleně₂ taky ~~se líbí její₂~~ tetička.
 - (ii) Matyldě₁ se líbí její₁ tetička a Apoleně₂ taky ~~se líbí její₁~~ tetička.

2.2 Parcelace

- (4) a. Ty s ním chceš mluvit? Sama? Beze svědků?
- b. Někde jsem o tom už slyšela, o té generativní gramatice.

2.3 Předsouvání

- (5) a. (i) Ta generativní gramatika, o tom už jsem něco slyšela.
- (ii) Ta generativní gramatika, o té už jsem něco slyšela.
- b. Chytráček, ten Celestýn!

2.4 Substitute vedlejších vět

Kontextově mnohem víc podmíněná než elipsa; jde o substituci *celé* vedlejší věty některým jmenným výrazem z dané věty.

- (6) a. Mrzí mě, že jsme tu chalupu
 - (ne)prodali
 - (ne)koupili
 - (ne)opravili
 - (ne)pojistili
 - ...
- b. Mrzí mě ta chalupa.

2.5 Osamostatňování

Intonace je nepostradatelná (ale to plyne z definice výpovědi): není tedy divu, že výpověď může být použita k různým komunikačním záměrům v závislosti na daném kontextu a konkrétní intonaci. Kombinací je pravděpodobně nekonečně mnoho.

- (7) vedlejších vět
- Že jste si toho nevšiml! → VÝTKA / VÝČITKA ...
 - Abych tě neposlal **klečet**! → VAROVÁNÍ, VÝSTRAHA, VÝHŮŽKA ...
 - ...
- (8) INF
- Spát oblečený! → VÝTKA, NÁMITKA, NESOUHLAS, PROTEST ...
- (9) hlavních vět
- ~~Ikdyž~~ ~~BLA₁~~ Přesto / Stjně / Beztak / Zato ... BLA₂
 - Stejně tomu nerozumím.

2.6 Stažení

Vynecháním různých elementů věty hlavní (zejména predikátu) zůstane něco, co vypadá jako částice.

- (10) souvětné konstrukce
- Je štěstí, že jste přišel → Štěstí, že jste přišel.
- (11) vedlejší věty
- Když ~~to jinak nepůjde~~, tak si vezmi taxi.
~~se ti přitíží~~
~~bude přšet~~
~~si Dave Lister nedá kari~~
 ...

2.7 Partikularizace hlavních / vedlejších vět

Jde de facto o ustálené výpovědní výrazy

- (12)
- To mě podrž, jestli tu knihu četl.
 - Když jinak nedáš, tak tam tedy půjdu.

2.8 Obohacování větných struktur

- (13) Výpověď je – ať chcete nebo nechcete – součástí skladby.

3 Komunikační funkce výpovědi

Celkový smysl (porovnejme s termínem *propozice*) výpovědi vyplývá z obsahu (**o**) (= *formy*) a z komunikační funkce (**KF**) (= *funkce*).

Z hlediska formy jsou výpovědi 4 typů (*oznamovací, rozkazovací, tázací, přací, zvolací*), z hlediska funkce jich je přesně tolik, kolik si definujete funkcí v komunikaci (tj. mnoho). Dvě kritéria se jeví jako důležitá: (a) záměr mluvčího (b) vztah 'slov ke světu'; jejich kombinací dospějeme k této klasifikaci; jde o výpovědi s funkcí

- asertivní (oznamovací) – SDĚLENÍ, OZNÁMENÍ, TVRZENÍ, HLÁŠENÍ, ETC.
- direktivní (výzvovou) – ROZKAZ, PŘÍKAZ, VÝZVA, PROSBA, INSTRUKCE, PŘIPOMENUTÍ, NÁVOD, NÁVRH, RADA, DOPORUČENÍ, ETC.
- interogativní (tázací) – OTÁZKA
- komisivní (závazku vykonat (o)) – SLIB, ZÁVAZEK, NABÍDKA, ETC.
- permisivní a koncesivní (dovolení, souhlasu) – DOVOLENÍ, SOUHLAS, NEOCHOTNÝ SOUHLAS, REZIGNACE; ODMÍTNUTÍ, NESOUHLAS, NEDOVOLENÍ, ETC.

6. varování – VAROVÁNÍ, VÝSTRAHA, VÝHRŮŽKA, ETC.
7. expresivní a satisfaktivní – VÝTKA, VÝČITKA, PODĚKOVÁNÍ, POKÁRÁNÍ, POCHVALA, BLAHOPŘÁNÍ, KONDOLENCE, UZNÁNÍ, ETC.
8. deklarativní, které mění stav světa – KŘEST, JMENOVÁNÍ, ODSOUZENÍ, ETC.

3.1 Explicitní performativní formule (EPF)

Performativní užití (sloves) je explicitní použití slovesa, které vyjadřuje danou komunikační funkci, tj. použitím daného slovesa děj nepopisujeme, ale vykonáváme.

- (14) KF NÁVRH vyjádřena formou otázky
Co kdybychom se tím nezabývali?
- (15) KF NÁVRH vyjádřena EPF
Navrhuji vám, abychom se tím nezabývali.
- (16) neperformativní užití slovesa, které vyjadřuje KF NÁVRH
Už dlouho vám navrhuji, abychom se tím nezabývali.

V češtině je použití EPF omezeno na případy zvláštní.

3.2 Komunikační výpovědní formy

Prostředky k signalizaci KF výpovědi:

1. lexikální

2. gramatické

- slovesný způsob: indikativ, imperativ, kondicionál
- slovesný čas
- slovesná osoba
- slovesný vid

- (17) a. Zavři dveře!
b. Nezavři dveře!

- (18) a. Zavírej dveře!
b. Nezavírej dveře!

- negace – některé KF musejí/nesmějí být negované

- (19) VÝHRŮŽKA
Abych vás neposlala domů!

- (20) VÝSTRAHA
Spadne na tebe kámen!

3. prozodické intonace & umístění intonačního centra

4. slovosled

5. konvencionalizované struktury souvětí

- (21) Je mi líto // Omlouvám se // Promiňte // Nezlobte se, **ale** volají vás k telefonu.

3.3 Postoje (mluvčího)

Každý postoj mluvčího je charakterizován jednak *lexikálními* prostředky (= má nějaký význam), druhak *gramatickými* prostředky (= má formu).

- jistotně modalitní (epistémické)

- epistémické predikátory *myslím, zdá se mi, etc.*
- epistémické partikule *nesporně, očividně, asi, etc.*
- modální slovesa

- (22) a. Celestýn musí být doma.
 b. já jsem mu to přikázala – *deontická modalita*
 c. Je 8 večer a Celestýn je vždycky doma v 8 hodin. Navíc dávají jeho oblíbený pořad v TV, o němž mi řekl, že si nedovede představit, že by sledoval jinde než doma – *epistémická modalita*, plynoucí z okolností

• cizí mínění	• postoje ochoty
• obava a naděje	• postoje zájmu
• postoje preferenční	• postoje hodnotící (evaluativní)
• postoje práci	• postoje ryze citové (emocionální)

4 Cvičení

1. Vezměte příklad (23). Utvořte větu. Utvořte výpověď. Kolik různých výpovědí můžete vytvořit z věty, kterou jste vytvořili? *Poznámka:* Červený trpaslík je jednak typ hvězdy, jednak kultovní seriál BBC. Zde se myslí seriál BBC (ale pro cvičení je to absolutně irelevantní a stejného výsledku dosáhneme, i když budeme uvažovat o červeném trpaslíkovi jako o typu hvězdy).

(23) Červený trpaslík / proletět / černá díra

2. Vytvořte si vlastní hezkou větu. Řekněte ji kolegovi. Na tomto příkladu pak vysvětlíte témuž kolegovi, jaký je vztah mezi větou a výpovědí.
3. S tímtež kolegou jako v předchozím cvičení najděte co nejvíc kontextů a užijte v nich vaši větu. Definujte jednotlivé komunikační funkce, které vaše ‘věta’ získala v jednotlivých kontextech. Neztrácejte ze zřetele podstatné charakteristiky (kontext, intonaci, gesta, etc.).
4. Co zkoumá skladba: věty nebo výpovědi? Proč?
5. Mohlo by se zdát, že můžeme elidovat všechno. A přesto existují omezení na elipsu. Které? Uvažujte o příkladech v (24).

- (24) a. ??/*Ukončete vý-stup a ná-stup, dveře se zavírají.
 b. V ~~krabici~~ i na krabici se válely papíry.
 c. *Nedávej to pod stůl, pod ~~stolem~~ už leží pes.

6. Jsou výpovědní modifikace v sekcích 2.4 – 2.8 stejně systémové a strukturní jako elipsa? Co z toho plyne?
7. Shrňte to podstané o Výpovědních komunikačních funkcích.
8. Převeďte tyto výpovědi do EPF.

(25)	a.	Dala bych si kuře.	(26)	a.	Pojď me na pivo!
	b.	Kdy se píše test?		b.	Přinesl vodu.
	c.	Chod' včas!		c.	Přinesl vodu?
	d.	Ať se oteplí!		d.	Přinesl vodu!

9. Existují v češtině situace, kdy je obvyklé používat EPF? Uvažujte o (27).

- (27)
- a. Tímto vás prohlašuji za manžele.
 - b. Odsuzuji vás tímto k trestu odnětí svobody v trvání 3 let nepodmíněně.
 - c. Křtím tě ve jménu Otce i Syna i Ducha Svatého.

References

Karlík, P., M. Nekula, and Z. Rusínová (1995). *Příruční Mluvnice Češtiny (Czech Reference Grammar)*. Lidové Noviny.